

Про козацьку міфологію та її творців

У Рівненському обласному краєзнавчому музеї відбулась презентація книги Петра Кралюка «Козацька міфологія України: творці та епігони». Автор численних робіт з історії культури України давно цікавився тематикою козацької міфології, а рік тому випадкова розмова з друзями у Фейсбуці спонукала нарешті зробити ґрунтовний огляд козацької міфології із найдавніших часів до сьогодення.

СВЯЩЕННА КОРОВА «УКРАЇНЦІВ»

Професор Острозької академії, історик, філософ та письменник Петро Кралюк, відомий своїм незвичним поглядом на роль елітарних верств та козацтва в історії України, розглядає у своїй новій книзі феномен та еволюцію українського козацтва, а також значну увагу приділяє історії козацької міфології, починаючи з кінця XVI – поч. XVII століття до нашого часу.

Петро Кралюк наголошує, що з часом будь-яке явище міфологізується. Проте у розвинених країнах Заходу нині з'являється чимало літератури, яка розвінчує національні міфи, зокрема у Німеччині. Тож настала пора і українцям на феномен українського козацтва поглянути тверезіше і побачити не тільки плюси, але й мінуси, яких чимало, а головне - ці мінуси дають про себе знати до сьогодення.

- У нас звикли, що козацтво – це священна корова, його ніби не можна чіпати, воно святе, козацтво нібито створило українську націю і тому подібне, - зазначає автор видання. – Так, без сумніву, козацтво відіграло вагомий роль у нашій історії, особливо якщо говорити про ранню модерну історію та історію навіть 19 століття. Треба віддати йому належне - коли творилася національна міфологія, національні ідеї в той час значною мірою ґрунтувалися на основі цієї козацької міфології. Але на сьогоднішній день це річ, яка вже себе вичерпала. Українці до цього часу залишаються занадто анархічним народом, і цей анархізм має корені у козацтві, у козацькому феномені. Це є певна наша нецивілізованість з точки зору європейського світу.

КОЗАЦЬКІ МІФИ – ВІД ЗАРОДЖЕННЯ ДО СЬОГОДЕННЯ

Хмельницького в українській літературі чи фольклорі ніхто не ідеалізував. Він аж ніяк не поставав в образі героя, героя з нього зробили саме козацькі літописці 18 століття, і далеко не випадково. Це теж була своєрідна міфологія, - зазначає автор книги.

КОЗАКОФІЛЬСТВО І АНТИКОЗАЧЧИНА В ЛІТЕРАТУРІ

Щодо подальшої інтерпретації козацького міфу в національних проєктах у XIX столітті, Петро Кралюк говорить, що українці почали апелювати до колишньої слави, тим самим показуючи свою значимість, відтак і українська ідеологія значною мірою проросла на козацькій міфології. Хоча і тут було не все так просто.

- Наприклад, Тарас Шевченко ставився до козацтва далеко не так однозначно. Так, у перших своїх ранніх

інший як відомий українофоб Михайло Юзефович, російський чиновник, один із ініціаторів Валуєвського циркуляру та Емського указу, які були спрямовані на придушення української мови та культури. Парадокс, але цей пам'ятник до сьогодення часу прикрашає місто і є символом Києва.

МІЖ ЛЯХАМИ І СОВЕТАМИ

А от в польській літературі козаків інтерпретували по-своєму, казали, що козаки боролися проти Росії, акцентуючи на тому, що вони є союзниками Польщі. Наприклад, Тимко Падура, автор відомої польсько-української пісні «Hej, sokoły», написав низку козакофільських поезій, де козаки борються із російським самодержавством. Такі ж ідеї сповідував і друг Адама Міцкевича письменник Міхал Чайковський.

- На жаль, твори Міхала Чайковського не так сильно вплинули на польську свідомість, як твори Генріка Сенкевича, який переінтерпретував цей міф і зробив

У книзі автор говорить про те, що існувало кілька міфів про українських козаків, які пізніше видозмінювались і трансформувались. Одним з таких є міф про те, що козаки – це захисники християнського світу, який з'явився у 20-30 рр. XVII століття. У значній мірі посприяв цьому гетьман Петро Конашевич Сагайдачний, який відновив православну ієрархію, відповідно духовенство і створило цей міф.

У 18 сторіччя козаків починають ідеалізувати в козацьких літописах. Надалі козацька міфологія трансформувалась, і у XIX сторіччі активно використовувалась в різних національних проектах, передовсім в українському. Втім, використовували її також і росіяни, які представляли козаків такими, що боролися за православ'я і хотіли возз'єднатися з Росією. Відомий міф Переяславської ради, Пам'ятник Богдану Хмельницькому в Києві – все це наслідки російської козацької міфології. Поряд з ними були й польські автори, які представляли козаків як союзників Польщі.

А в XX столітті, зазначає Петро Кралюк, козацький міф використовували українські націоналісти. На Галичині, де було найбільше протистояння із поляками, цей міф мав уже явно виражені антипольські акценти.

Крім цього, активно «використовували козаків» і радянські ідеологічні служби. Напередодні війни із Польщею у 1939 році починає розкручуватися українська козацька тема в антипольському дусі. Ну а потім, коли відзначалося 300-річчя Переяславської ради, знову ж таки радянська пропаганда дуже вдало використовувала цей міф.

«ПОШИЛИ» В ГЕРОЇ

Досліджуючи історію козацької міфології та її інтерпретації, Петро Кралюк звертає увагу на те, як феномен українського козацтва знайшов відображення в художній та історичній літературі, в мистецтві тощо. На його переконання, національним героєм Богдана Хмельницького зробили саме козацькі літописи - літопис Грабянки, Величка, де козаки постають як хоробрі воїни, лицарі, герої.

- Після Хмельниччини, Руїни, а конкретніше вже після Полтавської катастрофи українська козацька старшина мусила якось підняти свою значимість в очах російського царя-імператора. Їм потрібен був герой, який би виявився прийнятний і для росіян. Таким героєм став Хмельницький. До того часу ми бачимо, що

двох він в якійсь мірі ідеалізує козацтво, але у пізніших творах періоду «Трьох літ» бачимо вже досить критичне ставлення до козацтва і особливо до Богдана Хмельницького. Тобто Шевченко із козакофіла перетворився на критика козацтва. Те саме можна сказати і про його соратника Пантелеймона Куліша, який в ранніх своїх творах прославляв козацтво, а потім навпаки – почав хаяти, – наводить приклади автор.

Загалом в українській літературі, стверджує Петро Кралюк, є чимало творів, в яких простежується критика козацтва. Особливо це стосується Квітки-Основ'яненка, зокрема це його «Конотопська відьма», де маємо просто нищівну критику тогочасного козацтва. Дещо менше, швидше в іронічній формі, але так само майстерно це зроблено у повісті «Пан Халаявський».

В «Енеїді» Котляревського теж можна зустріти антикозацькі моменти, хоча Котляревський навпаки - спочатку виступає як критик, а потім як прихильник козацтва.

ЗРОБЛЕНО В РОСІЇ

Козацьким міфом користувалися і росіяни. Проте в російській літературі того часу козаки постають як такі, що боролися за православ'я та прагнули возз'єднання з Росією.

- Мало хто знає, що в російській літературі XIX століття з'явилася купа творів про українське козацтво – в українській стільки не було, - відзначає письменник. - Це 1819 року вийшов перший роман в російській літературі про Богдана Хмельницького - «Зиновий Богдан Хмельницький, освободитель Малороссии», написав його письменник-декабрист Федір Глинка. Потім була дума Рилєєва, який навіть хотів написати драматичний твір про Богдана Хмельницького, який би конкурував із «Борисом Годуновим» Пушкіна. З'являється купа інших драм, поем, романів про Богдана Хмельницького і про козацтво. Це теж не випадково – росіянам важливо було показати, що українці – це наші браття, що вони є частиною російського народу, саме так це інтерпретувалось у той час. Мовляв, Богдан Хмельницький – це великий герой, який приєднав Малоросію до Росії, тобто він возз'єднав Росію. Ну і врешті-решт навіть на пам'ятнику «Тисячоліття Росії», який був споруджений у Новгороді у 1862 році, одним із персонажів російської історії був Богдан Хмельницький.

Цікаво, що пам'ятник самому Богдану Хмельницькому, що був споруджений пізніше у Києві, ініціював ніхто

Сенкевича, який переінтерпретував цей міф і зробив українських козаків ворогом поляків. До того ж часу – перша половина - середина XIX століття в Польщі панувала швидше позитивний настрій по відношенню до козаків, - додає автор дослідження.

Якщо говорити про радянську пропаганду, то тут українська козацька тема розкручується явно в антипольському дусі. З'являється драма Олександра Корнійчука «Богдан Хмельницький», був знятий фільм, написана опера, лібрето до якої також написав Корнійчук разом із своєю жінкою Вандою Василевською. Опера йшла на багатьох сценах радянського союзу. Зокрема, чимало «мистецьких шедеврів» було приурочено і до 300-річчя возз'єднання України з Росією.

- Використовувався козацький міф і поетами-шістдесятниками, вони часто зверталися до персонажів козацької доби і намагалися представити їх як дисидентів. Це, наприклад, роман Вінграновського «Наливайко», в якійсь мірі це стосується і творів Ліни Костенко «Маруся Чурай», «Бористечко», - зауважує Петро Кралюк. - Але на сьогоднішній день цей міф уже себе вичерпав, пора на нього глянути більш тверезо.

«МІФІЧНА» ЗБРОЯ

Разом із тим і сьогодні російська пропаганда не відмовляється від цього ідеологічного важеля впливу. Наприклад, Кубанський козацький хор, який прославляє Росію та Путіна. Хоча відомо, що кубанські козаки є нащадками українських козаків.

- Я вважаю, що ми повинні потроху відмовлятися від тих примітивних патріотичних міфів про козацтво і дивитись більш реально на цей феномен, адже козацьку міфологію використовують не стільки прихильники України, скільки проросійські сили, наприклад, московський патріархат, та інші народи, які залишили великий відбиток в українській історії, - переконаний Петро Кралюк.

У процесі роботи над книгою автор використовував різноманітні фольклорні джерела, козацькі літописи, твори українських, польських, російських та частково інших іноземних авторів.

Видання розраховане передусім на тих, хто цікавиться українським козацтвом, його історією та культурою. Книгу можна придбати у книгарнях або на сайті видавництва «Фоліо», її вартість складає від 170 до 200 гривень.

Діана КУЗЕМА, Ангеліна НЕПОМНЯЦА